Afbeelding 20: Een geromantiseerde weergave van jonkheer Jacob van Eyck luisterend samen met François en Pieter Hemony naar enkele kleinere klokken.

DE KLOKKENGIETERS FRANÇOIS EN PIETER HEMONY

INLEIDING[109]

In 1636 schreef de befaamde Franse geleerde Marin Mersenne (1588-1648) zijn *Harmonicorum Libri* en de in het Frans gestelde pendant daarvan, de *Harmonie Universelle*. In die boeken gaat hij uitvoerig in op de zijns inziens onjuiste methode waarmee klokkengieters de afmetingen van hun klokken bepalen en anderzijds de wiskundige methodiek die wél tot de goede resultaten leidt. Dat Mersenne daarbij nogal wat rekenfouten maakte, zal hem waarschijnlijk weinig gedeerd hebben. Voor hem was de theorie de essentie van zijn betoog. De gieters daarentegen zullen vermoedelijk alleen maar geglimlacht hebben, over de resultaten die door die fouten onbruikbaar waren en kennelijk bewezen dat de praktijk nog zo slecht niet is.

Ziehier slechts één voorbeeld van de tegenstelling tussen wetenschap en ambacht. Maar, en dat was in de zeventiende eeuw geheel nieuw, wetenschap en ambacht hadden tenminste contact met elkaar, hoe gebrekkig dat ook mocht zijn. Men nam kennis van elkaars betogen en werkwijzen. In de voorafgaande eeuwen was de afstand door de haast onoverbrugbare sociale kloof tussen de wetenschappelijk denkende geleerden en de veelal ongeletterde ambachtslieden veel groter geweest. Toen ook had de wetenschap nauwelijks een bijdrage aan het ambacht kunnen leveren en omgekeerd, werd het ambacht in zijn ontwikkeling geremd, daar waar inzicht en systematiek noodzakelijk waren.

Niet duidelijker kan dit geïllustreerd worden met de queeste naar de zuivere klokkentoon. De oude gieters in de zestiende eeuw trachtten die zuivere toon na het gieten met onbeholpen methodieken alsnog te bereiken, door het uithakken van hun vals gegoten klokken. Maar die aanpak toonde noch de noodzakelijke systematiek, noch enig inzicht in het vraagstuk. Hun benadering van het probleem was globaal, dat wil zeggen, zij luisterden naar de totale klokkenklank en wisten niet dat, wil die klank inderdaad zuiver worden, dit slechts bereikt kan worden door een analyse van die klank in boventonen. Maar die benadering zou pas mogelijk worden vanaf het moment dat de geleerde Mersenne de muzikale betekenis van boventonen onder de aandacht had gebracht.

Ook nu nog kunnen wij aan enkele vroege klokkenspelen vaststellen hoe bedroevend het met die zuiverheid gesteld was. De 16de-eeuwse beiaard op de Speeltoren van Monnickendam bijvoorbeeld is daar een treffend voorbeeld van, terwijl het vroeg 17de-eeuwse spel van Hattem, dat thans in het Nationaal Beiaardmuseum te Asten beluisterd kan worden, nauwelijks beter is. François Hemony zou het in een oorspronkelijk in het Latijn geschreven brief van 26 februari 1653 tegenover de geleerde Athanasius Kircher (1602-1680) aldus formuleren: *Wel heb ik van tijd tot tijd in een beiaard een zuiver klinkende klok gevonden. Maar wat helpt dat, indien er slechts één goed is en niet alle klokken met elkaar consoneren.*

Er diende derhalve een brug geslagen te worden tussen de systematische kennis van de geleerde inzake boventonen en hun muzikale betekenis en de praktische kennis van de ambachtsman die de grenzen en mogelijkheden van de techniek kende. Dit betekent overigens niet dat elke gieter tot een dergelijke samenwerking in staat was. Ook van hem werd een bepaalde attitude gevraagd. De Hemony's hadden die stellig, getuige een uitspraak van de wiskundige Christiaan Huygens (1629-1695) na een bezoek in 1661 aan François Hemony met wie hij over klokken en muziektheorie had gesproken. Naar aanleiding daarvan noemde hij François zeer *scavant*, zeer geleerd dus. De geschiedenis der Hemony's is dan ook een duidelijk bewijs hoe een bekwaam ambachtsman met vrucht van de wetenschap gebruik kan maken.

[109] Over deze klokkengieters zie: André Lehr: *De klokkengieters François en Pieter Hemony* (Asten 1959) en *Van paardebel tot speelklok. De geschiedenis van de klokgietkunst in de Lage Landen* (Zaltbommel, 1ste druk 1971, 2de druk 1981). Dit hoofdstuk is eerder verschenen in André Lehr & J.W.C. Besemer, *Zingende Torens. Gelderland & Limburg* (Zutphen, 1990).

DE JEUGDJAREN VAN FRANÇOIS EN PIETER HEMONY TOT 1642

François Hemony werd omstreeks 1609 te Levécourt in de landstreek Le Bassigny (Lotharingen) geboren. Zijn broer Pieter eveneens aldaar, in 1619. Bassigny was van oudsher bekend door de vele klokkengieters die daar woonden. Het moet bovendien een uiterst hechte gemeenschap zijn geweest, getuige alleen al het feit dat vele gieters door onderlinge huwelijken aan elkaar verwant waren en door de vele wisselende compagnonschappen.

Vanzelfsprekend was voor een zo groot aantal klokkengieters in een kleine landstreek nauwelijks werk te vinden. Het was dan ook de gewoonte, dat men omstreeks Aswoensdag wegtrok naar vaak verre streken, tot in Italië en Noord-Duitsland toe, teneinde voor elke kerk die dat wenste ter plaatse zijn klokken te gieten en vervolgens omstreeks Allerheiligen, op 1 november, weer naar huis terug te keren. Overal in Europa werden dan ook in de eerste helft van de zeventiende eeuw Lotharingse klokkengieters aangetroffen. Ook in Nederland, zoals bijvoorbeeld François Symon, die onder andere het voormalige klokkenspel van Hattem goot.

De Lotharingse gieters waren typische ambachtslieden zonder veel muzikale kennis. Ook het voortdurende reizen en trekken zal een verdere ontwikkeling in die richting bepaald niet bevorderd hebben. Aan de muzikale problemen van een klok kwamen zij dan ook nauwelijks toe. De van hen nog bestaande klokken maken dit dikwijls maar al te duidelijk. Weliswaar zijn ze gewoonlijk klankrijk en sonoor, doch de boventonen zijn meestal in disorde.

Het was in die omgeving waar de gebroeders Hemony zijn opgegroeid. Zij schijnen al vroeg te hebben meegeholpen. Pieter althans weet later te vertellen dat hij reeds op 14-jarige leeftijd in de gietkuil stond. Wie de ouders van de Hemony's waren, is overigens niet bekend. Wel weten wij dat omstreeks 1625 in Duitsland, in het hertogdom Brunswijk, de Lotharingse gieters Blasius en Peter Hemony hebben gewerkt. Eén van hen zal wellicht de vader zijn geweest. De moeder blijft geheel op de achtergrond. Anderzijds is wel bekend dat de Hemony's een zuster Margaretha hadden. Later blijkt ze in Emmerik te wonen.

Het moet omstreeks 1634 zijn geweest dat de Hemony's definitief afscheid van hun geboortegrond hebben genomen. Ongetwijfeld was mede de oorzaak, dat Lotharingen in die jaren voortdurend door oorlogen geteisterd werd. Zelfs de belangrijke vestingstad La Mothe, in de onmiddellijke nabijheid van Levécourt, werd met de grond gelijk gemaakt. Mogelijk was dit de directe aanleiding tot het definitieve vertrek naar andere streken. Het waren overigens niet alleen de Hemony's die hun vaderland voorgoed verlieten. Zeker is namelijk dat zich in hun gezelschap ook de klokkengietersfamilies Michelin en De la Paix bevonden.

In 1636 goot François zijn eerste klok in Duitsland, samen met Josephus Michelin, die waarschijnlijk later zijn zwager zou worden. Omstreeks dezelfde tijd is François Hemony namelijk met de klokkengietersdochter Maria Michelin getrouwd. De klokken die thans nog in Duitsland van de Hemony's te vinden zijn, zijn niet talrijk, doch doen wel vermoeden dat zij daar tot ongeveer 1640 verbleven. En dit temeer omdat zij in 1641 hun eerste klokken in Nederland goten, voor de Hervormde Kerk te Goor.

FRANÇOIS EN PIETER HEMONY TE ZUTPHEN (1642-1657)

Toen François Hemony in 1642 met het stadsbestuur van Zutphen overeenkwam om voor de Wijnhuistoren aldaar een beiaard te maken, bleek hij te Zutphen te wonen. Geheel onbekend moet hij in die omgeving overigens niet geweest zijn. Niet alleen werkten de Michelins veelvuldig in Westfalen, maar bovendien woonde zijn neef, klokkengieter Mammertus Fremy (gest. vóór 1669) sinds vele jaren te Winterswijk. Pieter Hemony schijnt aanvankelijk meer de traditionele Lotharingse, dat wil zeggen de ambulante gieter te zijn gebleven. In meerdere torens, zoals te Sevenum bijvoorbeeld, vinden wij namelijk luidklokken van hem, die hij ter plaatse heeft gegoten. Waarschijnlijk moet men dan ook aannemen dat Pieter zijn broer slechts dan hielp, wanneer het werk dit in de Zutphense gieterij noodzakelijk maakte. In het bijzonder zal dit het geval zijn geweest wanneer er een beiaard in bestelling was. In elk geval dragen alle beiaarden op één na die te Zutphen werden gegoten, hun beider naam.

In 1642 werd dus een begin gemaakt met de vervaardiging van hun eerste beiaard. Zonder enige twijfel zal dit klokkenspel het belangrijkste moment in hun bestaan als klokkengieter zijn geweest. Immers, zij kwamen uit een streek waar de beiaard nooit tot het cultuureigene had behoord. Elders in Frankrijk evenals in Duitsland was dat evenmin het geval, in gebieden derhalve waar zij en hun familieleden gewerkt hadden. Desondanks bleken zij in staat een zuiver gestemd klokkenspel te gieten. Het zal de toenmalige muziekwereld niet ontgaan zijn.

Wil men een fraai klinkende beiaard kunnen maken, dan dient men niet alleen een goed bronsgieter te zijn, doch bovendien te beschikken over juist ontworpen klokmodellen alsmede de kennis om gegoten klokken zowel in zichzelf als onderling zuiver af te stemmen. Vóór de komst der Hemony's haperde daar zeer veel aan. Maar mede dankzij hen zou daarin een wezenlijke verandering optreden.

Een beiaard moet een musicus in staat stellen om melodieën met een passende begeleiding muzikaal verstaanbaar ten gehore te brengen. Noodzakelijk daartoe is dat elke klok niet alleen een fraai timbre bezit, doch ook een ondubbelzinnige, dus nazingbare toonhoogte. Het stemmen, dit is het corrigeren van het klokprofiel ná het gieten teneinde dat doel te bereiken, werd overigens al in de zestiende eeuw gedaan, in de tijd derhalve waarin de beiaard zich een definitieve plaats in het muziekleven verwierf. Merkwaardig genoeg werd dit delicate werk toen niet door de gieter zelf gedaan, doch door een beiaardier of een andere musicus. Maar het werd zelden met succes bekroond. Dit vond niet alleen zijn oorzaak in de gebrekkige kennis van het stemmen zelf, doch ook in ondoelmatig ontworpen klokprofielen die dat stemmen onmogelijk maakten.

In 1624 werd de blinde jonkheer Jacob van Eyck (c.1590-1657), geparenteerd aan de wiskundige Christiaan Huygens, benoemd tot stadsbeiaardier van Utrecht. Hij was niet alleen een voortreffelijk musicus, onder andere was hij ook fluitist, doch bovendien begiftigd met een uitzonderlijk scherp gehoor. Hij demonstreerde dit onder meer door op de toonhoogte van de grondtoon of een van de boventonen van een wijnglas te fluiten zodat, indien de gefloten toon inderdaad overeenstemde met een van die tonen, dat glas in die toon ging resoneren, dus tot klinken werd gebracht. Velen verbaasden zich over dit experiment dat Van Eyck gaarne wilde herhalen. Zo schreef Huygens naar aanleiding van een dergelijke demonstratie aan de musicus en muziektheoreticus Johan Albert Ban (1597/98-1644), en wij vertalen dan zijn verslag vanuit het Latijn: *Dit demonstreerde de nobele en blinde Van Eyck, mijn bloedverwant en een man met een verbijsterend gehoor en oordeel.* [...] *En hij riep zoveel boventonen op als er maar te fluiten zijn.* En, zo voegde Huygens daar nog aan toe, hijzelf en anderen trachtten hetzelfde te doen, doch slaagden daarin slechts na herhaald proberen en dan nog met veel moeite.

Van Eyck experimenteerde niet alleen met wijnglazen, doch deed soortgelijke proeven met de Utrechtse domklokken. En dat ging als een lopend vuurtje door de toenmalige wetenschappelijke wereld. Marin Mersenne, René Descartes (1596-1650), Isaac Beeckman (1588-1637), om maar enkele grootheden te noemen, waren ervan op de hoogte, hadden derhalve vernomen dat Van Eyck zelfs uit een klok meerdere boventonen kon fluiten. En wat daarbij in het bijzonder indruk maakte was het feit, dat de desbetreffende klok zonder aan te raken tot klinken kon worden gebracht. Zij, die geleerden, waren vooral daarin geïnteresseerd, in die merkwaardige echo die een natuurkundige uitleg vereiste. Verschillende hypothesen ter verklaring van dit mysterieuze verschijnsel werden onderling uitgewisseld. Van Eyck daarentegen was de enige die de brug naar de praktijk legde door de afzonderlijk ten gehore gebrachte boventonen met elkaar te vergelijken en vervolgens tot de slotsom te komen dat met kleine veranderingen wellicht een voortreffelijke consonante reeks klokkenboventonen te realiseren zou zijn, een eerste vereiste om de klok zuiver en op één bepaalde, herkenbare toonhoogte te laten klinken.

Dat Van Eyck inderdaad een typische praktijkman was, bewijst ook het feit dat wij hem in de jaren 1624-1642 in verschillende steden als klokkenstemmer en beiaardinrichter zien optreden. Gebruikte hij toen onder meer de nieuw verworven kennis over de boventoonstructuur van de klok? Waarschijnlijk zullen wij dat nooit weten, want alle door hem gestemde klokken zijn inmiddels verloren gegaan.

Maar wel weten wij dat Van Eyck al spoedig met de Hemony's in contact kwam. En dat had

vérstrekkende gevolgen! Een oude kroniek weet ons namelijk te vertellen dat de Hemony's in samenwerking met Van Eyck niet alleen het stemmen van een klok tot in de perfectie hadden opgevoerd, doch bovendien de kunst van het ontwerpen van een goede klok. En dat laatste was stellig het sluitstuk van de nieuwe klokkengietkunst. Want men kan dan wel weten hoe een klok gestemd kan worden, het gewenste doel kan pas dan gerealiseerd worden indien het profiel van de klok aan zekere geometrische eigenschappen beantwoordt. En bovendien hoeveel en waar de altijd iets te dik gegoten klok verdund moet worden teneinde de verschillende boventonen in onderlinge harmonie te brengen. En elke klok werd iets te dik gegoten, omdat de vorm- en giettechniek geen garantie biedt dat een op de tekentafel ontworpen klok inderdaad in delen van een millimeter gerealiseerd zal worden. Door nu een klok dikker te gieten dan strikt noodzakelijk is, verkrijgt men een stemreserve die tijdens het stemproces weggenomen kan worden. Het was die kennis die Van Eyck en de Hemony's op klankrijke wijze ontwikkeld zouden hebben. Maar ook zouden zij daar veel moeite en veel kosten aan besteed hebben.

Overigens droeg die samenwerking tussen de Hemony's en Van Eyck ook een officieel karakter. Van Eyck was namelijk de adviseur voor Zutphen en korte tijd later ook voor Deventer, steden waarvoor de Hemony's hun eerste beiaarden zouden maken. Er was dan ook veelvuldig contact tussen beiden. Zo zocht François Hemony Van Eyck in Utrecht op, teneinde zich over een aantal zaken te oriënteren. Het was naar aanleiding van een brief van Van Eyck aan zijn Deventer collega waarin hij onder meer schreef: *Ich wenste wel indien het begonde wiert* [namelijk met het gieten van de beiaard voor Deventer] *dat wij met malkander mr. François eerst noch een uerken ofte twee mochten spreecken ende hem wat onderrichten.*

Natuurlijk is het jammer dat wij niet meer kunnen horen hoe die eerste beiaard geklonken heeft. Maar het succes moet bijzonder groot zijn geweest, getuige alleen al het opmerkelijk loffelijke getuigschrift dat de Hemony's na de eindkeuring van de stad Zutphen ontvingen. Het heet daarin onder meer dat de nieuwe beiaard voor de Wijnhuistoren *niet alleen voor goet verclaert was, nemaer oock anderer naebuirige steeden speelwercken in toon ende resonantie te boven gaende.* Een dergelijk attest zal zonder enige twijfel van groot nut zijn geweest om ook elders beiaarden in opdracht te krijgen. In chronologische volgorde geven wij in onderstaand overzicht alle beiaarden die te Zutphen tot stand kwamen. Het kruisje met jaartal zegt, indien van toepassing, in welk jaar de desbetreffende beiaard verloren is gegaan.

No.	Plaats en toren	Gietjaar	Bijzonderheden
1	Zutphen, Wijnhuistoren	1644	+1920
2	Deventer, St. Lebuïnuskerk	1647	
3	Enkhuizen, St. Pancraskerk	1647/48/49	
4	's-Hertogenbosch, Stadhuis	1649	
5	Utrecht, Nicolaïkerk	1649/50	
6	Arnhem, St. Eusebiuskerk	1650/51	+1944
7	Utrecht, Jacobikerk	1651	+1674
8	Amsterdam, Beurs	1651	thans Munt
9	Zaltbommel, Gasthuistoren	1654	
10	Culemborg, St. Barbarakerk	1654/55	
11	Doesburg, Martinikerk	1654/55	1945
12	Antwerpen, Kathedraal (stadsbeiaard)	1654/58	
13	Antwerpen, Kathedraal (kapittelbeiaard)	1654/55	thans Hoogstraten
14	Antwerpen, St. Michielsabdij	1655	+1797

Al deze beiaarden kwamen tot stand in het voormalige klooster *De Isendoor*. Maar men woonde daar ook, overigens bepaald niet in grote luxe indien men bedenkt, dat de Hemony's slechts een gedeelte van het klooster tot hun beschikking hadden met daarin als woonruimte één

grote en twee kleine kamers, een keuken, een zolder en een kelder. Gieterij en woonhuis werden voor 35 daalders per jaar van de stad gehuurd.

FRANÇOIS HEMONY TE AMSTERDAM (1657-1664)

In 1655 vond een belangrijke gebeurtenis plaats. In dat jaar ontving François Hemony van de stad Amsterdam de uitnodiging om stadsklokken- en geschutgieter te worden. Deze eervolle uitnodiging neemt hij aan, temeer daar de voorwaarden zeer gunstig waren. Van de stad zou hij namelijk de gieterij en het woonhuis aan het Molenpad gratis tot zijn beschikking krijgen. Zijn vertrek uit Zutphen vond overigens niet onmiddellijk plaats. Pas omstreeks Pasen 1657 vestigde hij zich te Amsterdam. Een jaar voordien had hij al een beiaard voor de Zuidertoren te Amsterdam geleverd. François Hemony en Maria Michelin hadden toen twee kinderen, François en Anna Margaretha. Pieter daarentegen is steeds ongehuwd gebleven. Mogelijk hierdoor bleef hij aanvankelijk de rondreizende gieter, ging naar de Zuidelijke Nederlanden en vestigde zich tenslotte in Gent. Tot 1664 zouden de beide broers onafhankelijk van elkaar werken.

In Amsterdam beleefde François Hemony zijn meest roemrijke periode. In de eerste plaats bleek zijn werk aanzienlijk in kwaliteit verbeterd te zijn. Zo bezaten bijvoorbeeld de beiaarden voor het Stadhuis te Den Bosch (1649) en de Beurs van Amsterdam (1651) toch nog niet die perfectie die wij van zijn latere spellen gewend zijn. Maar ook door andere oorzaken zou zijn Amsterdamse tijd tot de belangrijkste worden. In die periode goot hij namelijk een lange reeks van indrukwekkende beiaarden.

No.	Plaats en toren	Gietjaar	Bijzonderheden
15	Amsterdam, Zuiderkerk	1656	
16	Amsterdam, Oude Kerk	1658	
17	Amsterdam, Westertoren	1658	
18	Amersfoort, O.L.Vrouwetoren	1659/62/63	
19	Kampen, Nieuwe Toren	1659/62	
20	Delft, Nieuwe Kerk	1659/60	
21	Brielle, Catharinakerk	1660	
22	Rotterdam, St. Laurenskerk	1660	
23	Rotterdam, Stadhuis (later Beurs)	1660	+1940
24	Averbode, Abdij	1659/62	thans Hoei
25	Mainz, Liebfrauenstift	1660	+1793
26	Haarlem, St. Bavo	1660/64	
27	Hamburg, Katharinenkirche	1661/65	+1842
28	Middelstum, St. Hippolituskerk	1661/62	
29	Brussel, Belfort	1662	+1695
30	Hasselt, Stadstoren	1662	+1725
31	Haarlem, Bakenessertoren	1662	+1795
32	Groningen, Martinitoren	1662/63	
33	Groningen, Aa-kerk	1663	+1671
34	Stockholm, St. Gertrudkerk	1663/65	+1878

In 1661 sterft Maria Michelin, de vrouw van François. Niet minder dan zes uren werd zij overluid. De kinderen waren toen nog geen twintig. Hun erfdeel was zeer hoog, want samen kregen zij niet minder dan vijfentwintigduizend gulden, voorwaar een niet gering bedrag voor die tijd. Die kinderen hebben overigens in de klokkengieterij nooit een rol van enige betekenis gespeeld. Men zou bijvoorbeeld verwachten dat zoon François in het vak zou worden opgeleid. Het tegendeel is echter waar, want François II heeft zich nimmer met klokken gieten

ingelaten. Wel zien we hem later als degene die langdurende processen voert om nog openstaande vorderingen van zijn vader, en later ook die van zijn oom Pieter, alsnog te innen! Onder de leerlingen die in deze jaren werden aangenomen, merken wij in de eerste plaats Claude (1646-1699) en Mammes (c.1651-1684) Fremy op, zonen van de neef der Hemony's te Winterswijk. Verder François de la Paix, degene die in 1674 de beiaard zou gieten voor Bergen in België, en tenslotte Claes Noorden (1633-1716), die aanvankelijk wel heel erg op de achtergrond is gebleven. Ook Melchior de Haze (1632-1697), klokkengieter te Antwerpen was vrijwel zeker een leerling van hen. Wij komen nog op hem terug.

Natuurlijk lag het voor de hand dat François Hemony een bekende figuur in Amsterdam zou worden. In stadsbeschrijvingen ontbrak hij dan ook nooit! Zo schreef Filips von Zesen in zijn bekende *Beschreibung der Stadt Amsterdam* (1664) onder meer: *Er* [François Hemony] *ist der erste Künstler der durch seine geschikte scharfsinnigkeit einen solchen grif ausgefunden, dasz er die glokken auf ihren geziemten klaren und reinen klang mit sotahniger behändigkeit straks im ersten gusse zu bringen weis, daß nicht das geringste daran mangelt. Welches ihm bis noch zu kein ander Meister ob er auch schon die glokken wohl drei oder vier mahl umgegossen nachtuhn können.*

Nochtans weten wij slechts weinig van zijn persoonlijke relaties. Vondel schreef een lofdicht op hem waarin onder meer gesproken wordt over François als *d'Eeuwige eer van Loteringen, die 't gehoor verlekkren kon op zijn klokspijs en zijn noten, ons zo kunstrijk toegegoten.* Maar ook officiële bezoekers bezochten zijn gieterij aan het Molenpad. Zo was het graaf d'Estrades, de toenmalige gezant van Lodewijk XIV in de Nederlanden die in een uitvoerig memorandum Hemony bij zijn koning voor de toekenning van een jaargeld voordroeg, tezamen met anderen, onder wie Christiaan Huygens. En d'Estrades gaf hoog op van François, want niet alleen meende hij, hoewel geheel ten onrechte, dat Hemony zulke fraaie klokken goot dankzij een bijzondere bronssamenstelling die alleen hij wist, doch bovendien, en dat is veel markanter, dat de met een geheim procédé gemaakte klokken even aangenaam klonken als orgels en dat er daarom naar geluisterd kon worden *comme une musique.* Blijkbaar was het voor de Fransman eigenlijk maar een vreemde zaak om op klokken muziek te maken. Overigens, dat jaargeld is nimmer toegekend. Maar het voorstel typeert niettemin voldoende duidelijk hoe belangrijk Hemony intussen geworden was.

Er zijn meer van deze gebeurtenissen, géén echter stelt ons in staat om een duidelijk beeld van de mens François Hemony te vormen. Persoonlijke brieven van hem zijn niet bewaard gebleven; wij dienen ons dan ook tevreden te stellen met zijn overigens ruim bewaarde zakelijke correspondentie. Deze leert ons dat François een consciëntieus man was, op dezelfde wijze als dit ook uit zijn werk blijkt! Hij was bovendien een correct zakenman. Zijn prijzen stonden vast, namelijk 17 tot 24 stuivers voor ieder pond dat de klok woog en al naar gelang de grootte van de klok. Niemand behoefde hier aan te tornen, hoewel dat natuurlijk ook zijn oorzaak kan vinden in het feit dat de Hemony's eigenlijk nooit concurrentie ondervonden hebben.

Zijn brieven leren ons bovendien, dat hij waarschijnlijk nooit zuiver Nederlands heeft leren spreken, want tot zijn dood zal hij Duitse woorden en uitdrukkingen blijven gebruiken. En dat is eigenlijk vreemd voor een man van een dergelijke ontwikkeling die bovendien al zo lang in de Republiek woonde. Zijn broer Pieter zou het Nederlands overigens aanzienlijk beter leren. Maar die was dan ook veel jonger toen hij naar Nederland kwam.

Het beeld van François Hemony blijft door de leemten in de archivalia dus vrij vaag. Wij kunnen slechts vermoeden, dat hij rustig en evenwichtig was, grote liefde voor het vak had, niet op de voorgrond trad en zeker niet trots was op misplaatste wijze. Slechts eenmaal horen wij hem heftig uitvallen. Het was in een brief aan Hasselt, welke stad ten onrechte geprotesteerd had tegen de leverantie van een speeltrommel. Zijn woorden zijn dan niet mals; ze werden bovendien begeleid door heftige strepen en uithalen!

De Hemony's waren katholiek, en wellicht kan ook dit verklaren waarom zij een tamelijk geïsoleerde positie in de kunstenaarswereld van Amsterdam innamen, en zulks ondanks het feit dat de verdraagzaamheid allengs gemeengoed begon te worden. Opmerkelijk blijft bijvoorbeeld dat wij nimmer over predikanten horen die de gast der Hemony's waren, wel echter verschillende priesters uit de Zuidelijke Nederlanden. Anderzijds schijnt niemand het ooit als een bezwaar beschouwd te hebben dat zij Latijnse psalmregels uit de Vulgata op hun klokken goten.

In 1664 voegt Pieter Hemony zich weer bij zijn broer in Amsterdam. Wat hiervan de oorzaak was, kan slechts gegist worden. Wellicht was de zwakke gezondheid van François hier debet aan, alsmede de teleurstelling van Pieter in de Zuidelijke Nederlanden. In elk geval niet door het vele werk, want François Hemony zou toen nog slechts drie beiaarden maken.

PIETER HEMONY TE GENT (1657-1661)

Pieter Hemony had zich einde 1657/begin 1658 in de Zuidelijke Nederlanden gevestigd en met name te Gent. De aldaar door hem gegoten beiaarden zijn bepaald niet talrijk geweest, doch niettemin belangrijk genoeg om te memoreren.

No.	Plaats en toren	Gietjaar	Bijzonderheden
35	Tongerloo, Abdij	1658	+1797
36	Gent, Belfort	1659/60	
37	Ename, Abdij	1660	+einde 18de eeuw
38	Gent, Baudelo-abdij	1661	+1948

In Gent kon Pieter Hemony op stadskosten een gieterij inrichten. Het vloeide voort uit het feit, dat hij van het stadsbestuur in 1658 de beiaard voor het Belfort in bestelling had gekregen. Met dit werk heeft hij echter weinig eer kunnen inleggen daar, toen deze uitzonderlijk zware beiaard eenmaal klaar was, eindeloze ruzie ontstond over de kwaliteit van de beiaard, in het bijzonder over de klank van de zwaarste drie. Maar ook op andere punten bestond er erg veel onenigheid. Het begon al toen de klokkendeskundige Philippus Wyckaert (1620-1694) stadsbeiaardier Lodewijk Gleize erop wees dat zijn liedbewerking slechts om achttien klokken vroeg. Het ontlokte een van de schepenen de vraag waarom ze dan maar liefst veertig klokken hadden gekocht.

Erger was overigens het feit dat een beiaardinrichter in Antwerpen beweerde dat de speelhamers op de klokken niet aan de binnenzijde van de klokkenkamer gemonteerd mochten worden, doch aan de buitenzijde, op een manier derhalve dat ze vanaf de straat te zien waren. En er werden serieuze gesprekken aan gewijd, terwijl niemand minder dan Juriaan Sprakel (gest. c.1668) uit Nederland het verlossende woord moest spreken. Hij immers had vrijwel alle beiaarden van de Hemony's in de toren gemonteerd en was derhalve uitstekend op de hoogte van de tractuur en de intonering van een klokkenspel.

Sprakel zal ongetwijfeld gezegd hebben dat het niet uitmaakt aan welke kant men de hamers monteert. Maar uiteindelijk sloeg men toch geen acht op zijn advies, want een andere deskundige kreeg de overhand met de bewering dat door het monteren aan de buitenkant, en wij citeren dan uit een betrouwbare kroniek uit de jaren 1713/14, *den beyaert een klaerder harmonie zou hebben, want den hamerslag zou beter gehoord worden.*

Maar het geharrewar was daar bepaald niet mee ten einde, want vooral over de kwaliteit van de klokken werd men het niet eens. De schepenen van Gent hadden intussen wel begrepen dat *de nydigheyt en afjonst oock onder de grootste meesters dickmaels plaetse vindt, waer door plat afgekeurt en voor quact verklaart word 't gene redelijck goet is.* Ze vroegen daarom advies aan een zekere Balthazar Richard uit Brussel, bedreven in de compositie en op de kromhoorn. Maar de heren hebben het geweten, want toen Richard zonder blikken of blozen de zwaarste drie klokken, de triomfanten nog wel, afkeurde en en passant ook nog enkele kleinere uit de beiaard, was het hek van de dam. Pieter Hemony en Lodewijk Gleize zouden hem wel eens de les lezen. Aan het klavier verwisselden ze namelijk de klepeldraad van de f-klok met die van de fis. Nadat Richard vervolgens beide klokken had afgekeurd, immers ze schenen maar liefst een halve toon ontstemd, bracht het complot Hemony-Gleize de draden weer heimelijk in orde en kon vervolgens triomfantelijk laten weten dat het gehoor van Richard toch ook niet meer zo best was.

Maar het ergste was wel dat Hemony tenslotte gedwongen werd om de derde klok omlaag te stemmen. En er werd lustig gekapt in de toren, totdat een omstander spottend opmerkte

dat de klok steeds verder van haar juiste toon afraakte. De schepenen hebben er toen maar een eind aan gemaakt. En Hemony kon zijn honorarium verder wel vergeten. Niettemin kunnen wij nog altijd vaststellen dat hij voortreffelijk werk had geleverd, zodat de stad kennelijk de verkeerde adviseurs had geraadpleegd. Reeds vóór deze strubbelingen had Pieter Hemony zich in 1660 als poorter van Gent laten inschrijven en verklaard daar als klokkengieter te zullen blijven wonen. Hij zou overigens toen ook prettige ervaringen hebben, zoals de vervaardiging van een beiaard voor het klooster te Ename bijvoorbeeld. Langs die weg kwam hij namelijk in contact met abt Antoine de Loose, zijn latere vriend die zo'n belangrijke rol op het einde van zijn leven zou spelen. Maar in 1661 verliet Pieter de stad Gent waarna wij hem tot 1664 uit het oog verliezen.

FRANÇOIS EN PIETER HEMONY TE AMSTERDAM (1664-1667)

Leek het er aanvankelijk op dat Pieter zich definitief te Gent zou vestigen, later zien wij hem dus weer vertrekken. In 1664 vinden wij hem terug bij zijn broer in Amsterdam. De mogelijke redenen hebben wij reeds aangegeven. Zeker moet het een grote teleurstelling voor hem geweest zijn dat zijn beiaard voor het Belfort nooit was goedgekeurd. Heel zijn verdere leven blijft hij daartegen ageren en sinds 1676 zelfs door middel van een gerechtelijke procedure. Ook zijn erfgenamen zouden die nog lang na zijn dood voortzetten.

In Amsterdam maken de gebroeders Hemony samen nog drie beiaarden. De eerste twee kunnen bepaald tot de fraaiste uit hun gehele oeuvre gerekend worden! Ze werden onder meer in de torens gemonteerd door de eerder genoemde Juriaan Sprakel. In tegenstelling met heden ten dage rekende de klokkengieter het in de zeventiende eeuw allerminst tot zijn taak om zelf klokken in de toren op te hangen en alle daarvoor benodigde ijzerwerk mee te leveren. Hooguit zorgde hij voor de klepels en het klavier. Maar al het overige was altijd het werk van de uurwerkmaker en beiaardinrichter. De opdracht kreeg de laatste rechtstreeks, dus zonder de beiaardgieter als tussenpersoon. Maar zijn taak was dan ook niet gering, want tot zijn leverantie behoorde dikwijls een nieuw trommelspeelwerk, dat machtige mechaniek van waaruit elk kwartier weer de hamers op de klokken hun automatische melodieën lieten horen. En daar werd grote zorg aan besteed, getuige niet alleen het feit dat kosten noch moeite werden gespaard, doch bovendien dat allerlei technische verfijningen werden verzonnen om toch maar een zo geschakeerd mogelijke muziek te kunnen horen. Het is een kunst die, hoewel niet verloren, toch in belangrijke mate aan betekenis heeft ingeboet.

No.	Plaats en toren	Gietjaar	Bijzonderheden
39	Utrecht, Domtoren	1664	
40	Amsterdam, Stadhuis (thans Paleis)	1664	
41	Maastricht, Stadhuis	1664	Gekocht in 1668

In het voorafgaande werd steeds over de Hemony's als beiaardgieters gesproken. Over hun talloze luidklokken werd bijvoorbeeld nauwelijks een woord gerept. Maar ook al zouden wij dat alsnog doen, dan nog geeft dat geen volledig beeld van al hun activiteiten. In 1663 bijvoorbeeld begint François Hemony met het gieten van de beelden, die thans nog het Paleis te Amsterdam sieren. Het waren beelden die door zijn buurman, de beeldhouwer Artus Quellinus ontworpen waren. Naast dit meer spectaculaire werk werden er ook kleine gietstukken gemaakt, zoals vijzels bijvoorbeeld. En tenslotte waren zij ook nog geschutgieters van Amsterdam. Toen bijvoorbeeld in 1665 de Tweede Engelse oorlog uitbrak, werd het werk aan klokken vrijwel stilgelegd en waren kanonnen hoofddoel geworden. François Hemony heeft het einde van die oorlog niet meer mogen beleven. Op 24 mei 1667 werd hij op het koor van de Nieuwe Kerk begraven. Eén van zijn eigen klokken heeft hem overluid, 3½ uur lang.

PIETER HEMONY TE AMSTERDAM (1667-1680)

François Hemony had zijn broer Pieter als executeur-testamentair en voogd over zijn kinderen aangesteld. François Hemony was als rijk man gestorven en de kinderen, in het bijzonder François II, hebben daar dan ook ten volle profijt van getrokken. Pieter daarentegen bleef in de schaduw van zijn broer staan. Het scheen dat hij minder succesvol was dan zijn broer. Ook de gebeurtenissen in Gent waren bepaald onaangenaam te noemen. Maar misschien reageerde hij daar ook anders op dan zijn broer, minder evenwichtig dan hij althans in zijn brieven overkomt dan François. Maar ook scheen hij minder precies te zijn.

Anderzijds zouden thans de belangrijkste jaren voor Pieter Hemony beginnen. Speelde daarin misschien ook een rol dat hij niet langer in de schaduw van zijn broer behoefde te staan? In elk geval werd hij al spoedig na de dood van zijn broer tot stadsklokken- en geschutgieter van Amsterdam aangesteld. Zijn nicht Anna Margaretha, die nimmer zou huwen, bleef ook na de dood van haar vader het huishouden leiden, terwijl François II tenslotte uitgebreide volmachten van zijn oom kreeg om de lopende financiële processen, zoals onder andere met Doesburg, van wijlen zijn vader verder af te wikkelen.

De beiaard, die de beide broers in 1664 voor Hulst hadden gemaakt, werd pas in 1668 aan Maastricht verkocht. Maar twee jaar later, in 1670, kwamen weer nieuwe opdrachten binnen.

No.	Plaats en toren	Gietjaar	Bijzonderheden
42	Hulst, Hervormde Kerk	1670	+1876
43	Darmstadt, Residenzschloss	1670	+1943
44	Diest, St. Sulpitiuskerk	1671	
45	Hoorn, Grote Kerk	1671	+1839

Het zijn deze beiaarden geweest, die Pieter nog in opdracht maakte; nadien goot hij alleen nog maar voorraadbeiaarden. Het lijstje van zijn laatste beiaarden ziet er als volgt uit, waarbij het tweede jaartal het jaar van verkoop aangeeft.

No.	Plaats en toren	Gietjaar	Jaar verkoop	Bijzonderheden
46	Oostende, Stadhuis	1671	1674	+1706
47	Weesp, St. Laurenskerk	1671	1676	
48	Enkhuizen, Dromedaris	1671/76	1676	
49	Mechelen, St. Romboutstoren	1674	1679	
50	Gouda, St. Janskerk	1675/78	1678	
51	Leiden, Stadhuis	1677/78	1679	+1929

Ondanks het feit dat de laatste tien jaren van Pieters leven zeer productief zijn geweest, leefde bij hem voortdurend de gedachte aan een naderende dood. Vooral na 1676, wanneer zijn gezondheid sterk achteruitgaat, bemerken we dit. In die jaren moet ook abt Antoine de Loose van Ename, die hij in zijn Gentse jaren had leren kennen, een grote steun zijn geweest. Jarenlang onderhielden zij een briefwisseling welke voortdurend meer vertrouwelijk en minder zakelijk werd. Wij leren Pieter Hemony daarin kennen als een tamelijk ambivalent mens, wiens leven in zijn depressieve tijden beheerst werd door een steeds meer naderende dood en in perioden van tijdelijk herstel door zijn liefde voor het klokkenspel.

In zijn brieven toont Pieter Hemony bovendien een groot godsvertrouwen. Ook dat is een thema dat steeds terugkeert. Bovendien vernemen wij dat hij een kapel aan huis had, overigens niet zó vreemd in het toenmalige Amsterdam. Voorts lezen wij dat verschillende priesters bij hem op bezoek kwamen. Onder hen merken wij bijvoorbeeld op de beiaarddeskundige Philippus Wyckaert, degene die Pieter in zijn Gentse moeilijkheden gesteund had. Ook kwam de uit Mechelen afkomstige pater Jacobus Claren (1640-1694) op bezoek, het latere hoofd van de katholieke missie in de Republiek en tevens een uitstekend klokkendeskundige. Zijn

liefde voor de Zuidelijke Nederlanden schijnt Pieter dan ook nimmer verloochend te hebben. Zodra zijn gezondheid dit toeliet, ging hij steeds weer met enthousiasme aan het werk. In 1679 verkocht hij tenslotte zijn laatste voorraadbeiaard aan Leiden en deed daarbij de toezegging dit klokkenspel met een basregister uit te breiden. Maar hij verlangt dan wel een regeling voor het onverhoopte geval dat hij overleden zal zijn, op het moment dat de werkzaamheden volgens afspraak op Vastenavond van 1680 zouden beginnen. Op 17 februari 1680 sterft Pieter Hemony echter en laat zijn laatste beiaard inderdaad onvoltooid achter. Geen klok heeft hem overluid.

DE NAGELATEN BETREKKINGEN DER HEMONY'S

Pieters neef François en nicht Anna Margaretha werden, afgezien van enkele legaten, universeel erfgenaam. François II was intussen reeds lang getrouwd en woonde te Gouda. In 1683 kocht hij de ridderhofstad *Voorn* bij Utrecht, vermaakte het huis later aan zijn oudste zoon, eveneens François geheten, die daar ongehuwd stierf. Het geslacht Hemony behoeft intussen geenszins uitgestorven te zijn, want François III had twee zusters en twee broers. Maar wat van hen geworden is, is niet bekend.

Anna Margaretha Hemony blijft een stille figuur. Na de dood van haar oom Pieter, voor wie zij het huishouden deed, verliezen wij haar al spoedig uit het oog. Nog eenmaal wordt ze nog genoemd als *geestelijk dogter* in Amsterdam, als een vrouw die onder de katholieken van die dagen op velerlei terrein een belangrijke dienende taak had.

Met hun leerlingen hebben de Hemony's geen geluk gehad. Na de dood van Pieter Hemony werd Mammes Fremy stadsklokken- en geschutgieter. Of hij als zodanig succes heeft geboekt, kan nauwelijks vastgesteld worden. Het enige grote werk dat hij zelfstandig uitvoerde, was namelijk het basoctaaf voor de Leidse beiaard. Maar dat is helaas in 1929 tijdens een brand ten onder gegaan. Korte tijd later zou hij een beiaard voor Den Haag moeten gieten. Maar inmiddels werkte hij al samen met zijn broer Claude. Wat er daarna precies gebeurd is, valt al evenmin te achterhalen. Maar zeker is, dat hij op zeker moment in het Haagse resolutieboek prijkt onder de weinig vleiende kwalificatie van *een bedrieger ende gedebaucheert* [losbandig] persoon. En dat betekende tevens het einde van Mammes als klokkengieter. Enige tijd later, in 1684, stierf hij.

Met zijn broer Claude als zijn opvolger ging het al niet veel beter. Want toen hij in 1684 een beiaard voor de Waagtoren van Alkmaar moest maken en hij het voltooide spel vervolgens ter keuring aanbood, bleek er geen interval zuiver te zijn. Fremy beklaagt zich dan over de keurmeesters die *haar in alles niet als onpartijdige en neutrale mensen hebben gedragen.* Maar het mocht niet baten, zelfs niet toen hij een aantal musici liet verklaren dat de stemming van een beiaard pas dan goed beoordeeld kan worden, wanneer de klepels op de juiste wijze en op de juiste plaats de klokken aanslaan. Die onzin werd namelijk niet geaccepteerd, zodat het stadsbestuur van Alkmaar zich tenslotte tot de Antwerpse gieter Melchior de Haze (1632-1697) wendde. De enige beiaard die Fremy althans in Nederland zou leveren, was die voor Leeuwarden (1686). Jammer genoeg kan over de stemming van dit spel, want dat was immers Fremy's zwakke punt, niet meer geoordeeld worden. Kort na 1945 werd dit carillon namelijk bijgestemd zonder dat van de oorspronkelijke stemming een nauwkeurige documentatie was aangelegd. Maar klinken doen de Fremy-klokken bepaald wel.

Als Claude Fremy in 1699 sterft en zijn vrouw nog in hetzelfde jaar hertrouwt met Jan Albert de Grave (c.1666-1733/34), sluit deze een compagnonschap met de meesterknecht Claes Noorden, een vroegere leerling van François Hemony. Er valt dan ontegenzeggelijk een opbloei te constateren. De in 1940 verwoeste beiaard van Middelburg was daar het klinkende bewijs van. Maar na de dood van Claes Noorden in 1716 is de bloeitijd van de klokkengietkunst eigenlijk voorbij. Weliswaar goot De Grave nog een enkel spel voor Berlijn en Potsdam, maar wanneer hij in 1733/34 sterft, is dat het onherroepelijke einde van een gouden eeuw in de beiaardgieterij. In Nederland zouden twee eeuwen lang geen zuiver klinkende klokkenspelen meer gemaakt worden!

En hoe verging het de Zuidelijke Nederlanden? Want daar was het de eerder genoemde

Melchior de Haze die de traditie voortzette. Bovendien is er alle reden voor om aan te nemen, dat hij het vak bij de Hemony's geleerd had. Want niet alleen werkte hij volgens precies dezelfde methode als zijn illustere voorgangers, doch bovendien pleit voor die relatie het feit, dat toen de Hemony's voor de Antwerpse kathedraal werkten, de vader van De Haze lid van het kerkbestuur was.

Aldus had zich ook in Vlaanderen een soortgelijke ontwikkeling in gang gezet als in de Republiek. Want na De Haze waren het Willem Witlockx (gest. 1730) te Antwerpen, Joris Dumery (gest. 1784) te Brugge en tenslotte Andreas Jozef van den Gheyn (1727-1793) te Leuven die in de Zuidelijke Nederlanden in staat waren om een zuiver klinkende beiaard te maken. Maar na de dood van Van den Gheyn in 1793 zou het ook in België tot in twintigste eeuw moeten duren, voordat een klokkengieter weer met klankrijke en zuiver klinkende toreninstrumenten van zijn kunst van het ontwerpen, gieten en vooral stemmen van klokken kon getuigen!